

LEKU ETA JENDEAK XV. MENDEKO ZUBEROTAR ERESIETAN

Billabona, 1989-V-27

Txomin Peillen

LEKU JENDE TA BESTE XV MENDEKO ZUBEROTAR ERESIETAN

Garai hartako bi jakingai mota ta jakilegoa baditugu, ahozko literaturan sar genitzakeenak baina ez herri-literaturan, ezen mende haietan ez baitzen jakintsu/herrikoi bereizketarik egiten eta erakutsiko dugunez, batakitonen semeek eginak baitira (bi behintzat) eta besteak herriko norbait, ezin delarik bereizi ez gai ez egitura aldetik.

Bi jakingai horiek, alde batetik Berterretxen heriotzeaz abestutako bertsoak dira beren bost aldaerekin, XIX. mendea ezker ezagutuak eta bestaldetik Urrütiako leinu nahasiaren garaiko etxe gorabeherak aipatzen dituzten lau eresiak —bat behintzat Behe-nafarreraz dena— eta berriki *Euskera* aldizkariarentzat ikertu ditudanak.

Gai hori hautatzean “arazoketa” hau zen, zein da eresi horien historikotasun, zer da benetakoa zer da mitikoa? Zergatik bertsoen artean sartzen dira, leku ta jendeekin guti ikusteko daukatenen edo diruditen mitoak?

Nere “ikerbidea” berriz izan da, pertsonaien historikotasuna erakustea abestien garaikotasuna, kondairaren aipamen batzuekin, eta lekuen ezagutzak ematen didan abantailaz baliatzea, garaiko bideak, giroak zein ziren ikertuz. Horretan asko lagundu nau, Zuberoa gaindi oinez ibiltzeak, Jaurgain historilariaren irakurtzeak —bereziki *Legendes poétiques du Pays de Soule* delakoa—, baita gaskoinez idatzita dagoen Zuberoako zentsuaren aztertzeak, etxeak eta aberastasunak neurtzeko. Sasia ta elorria, arantza ta ostopea nagusi den eremuan ibili naiz —baina ez naiz lehena— espero dut besteri bidexigorra apur bat garbitu diedala, baina lan asko dago egiteko oraindik gure kantore edo kontapoesien argitzeko, eta merezi duten lekuan jartzeko, alegia “literatura hutsean”.

ZUBEROA

NAFARROA
BEHEREA

I. Berterretxen khantorea

Eresi hau, dakizutenez Agosti Xaho, Henri Cavel, J.D.J. Salaberry, Marcellin Hégiaphal ta besteek bildua izan da eta J. de Jaurgain ta J. Haritschelhar-ek gehienbat ikertua. Nere arbasoen Basabürü herrialdean alegia Alta Sola edo Haute Soule delakoan gertatzen baita gehienetan gaztaroan hainbeste bider oiñez kurrutu bide zaharretan gertatzen da.

Lekuak

Kantu horren ulertzeko gaur geuk “Bideberria” izenez ezagutzen duguna ahaztu egin behar da, bai eta bide zaharra jarraiki ere. Azken hau artzainen, euskaldunen bidea da arkaitzarte arriskutsuak eta aldapa latzak ekiditeko zuberotarrek dioten lekü amano-tatik egin zen, bide berria aldiz, “injeniuaren bide astapittoa üngürada ta patarrez eginik düzü” diote herritarrek. “Andoze” ibarrean-eta hau eresian aipatzen baita gaurko bidea enboskada gune ederra da, “Athegetxetako” arroilan edo desfilaroan sartzen delako, bide zaharra berriz, marramarra, gainetik Ligetxaltetik igarotzen zen; berdin beti gure ur basatitik urruti gelditzen da bide zaharra, eta bide berria “Uhaitz” bazterretik joaiten. Bereiziko ditugu zeren zeharka edo zuzenka eresiak izenak ematen baititu alde batetik amaren, bestetik seme presoaren ibilaldiak, eta mapan ikusiko.

Amaren ibilaldia

Oraindikan Larrainen badago Berterretxe izeneko etxea (beste bizpaulu Berterretxe badaude Zuberoan). Garai hartan Larraine herri berria da, priorato bat, artzainak goi-mendietara joan gabe, larrain horretan geldialdi bat egiten dute, ta hamalagarren mendean han dauden *hamabi* etxeek Zuberoari eskatzen diote, zatitu gabeko lurretatik berrariei ematea, etxe berriek lur eduki dezaten. Larraine ez da XIV-XV. mendeko zentsuetan agertzen ez eta Santa Grazi, eliza-lur direnak. Halere, garai hartan Nafarroa ta Zuberoa Agramontes ta Beamontesen gataskekin hartuak direnez gain Larraine estrategi lekua da, hortik baitoa bide bakarra.

Berterretxen ama, etxe horretatik eta seme presoaren bila badoa, Larrainetik Lojibarreraino jaitsi behar du eta hortik Uthürri Xuri deritzaion lekuraino joan, hortik goiti Athegetxeta ekiditeko Ligetxeraino joan behar, eta gero hasten da kantuan esaten zaigun.

Andozeko ibarra
ala ibar luzea.

Ibar hondotik hartzen baduzu Andoze ibarra, Athegetxeta irteeratik, Hur jünta-raino bi kilometro daude, baina eresiak dio ez dela Larrainetik Ligira joan ama hori, baina, agian mandoaren bizkarrean, Bost Mendieta-raino:

Mari Santzen lasterra
Bost mendietan behera

Bai orduan Andozeko ibarra zeharka hartuz eta mendi maxela edo aldapa goiti joanez luzeago da; halere “Bidezaharra” delakotik baitzebilan Berterretxen ama, Ligetxetik (600 metrotan gora den etxetik) ez zuen ibar hondoraino jaitsi izan behar, bideak eroaten zuen, Dordorranga altetik, Bezkoiko lepo edo mendi ateraino, 750 metrotara, gero Bezkoitik artzainen bidea Zalagaiñe deritzaion mendiraino 1.050 metrotara darama.

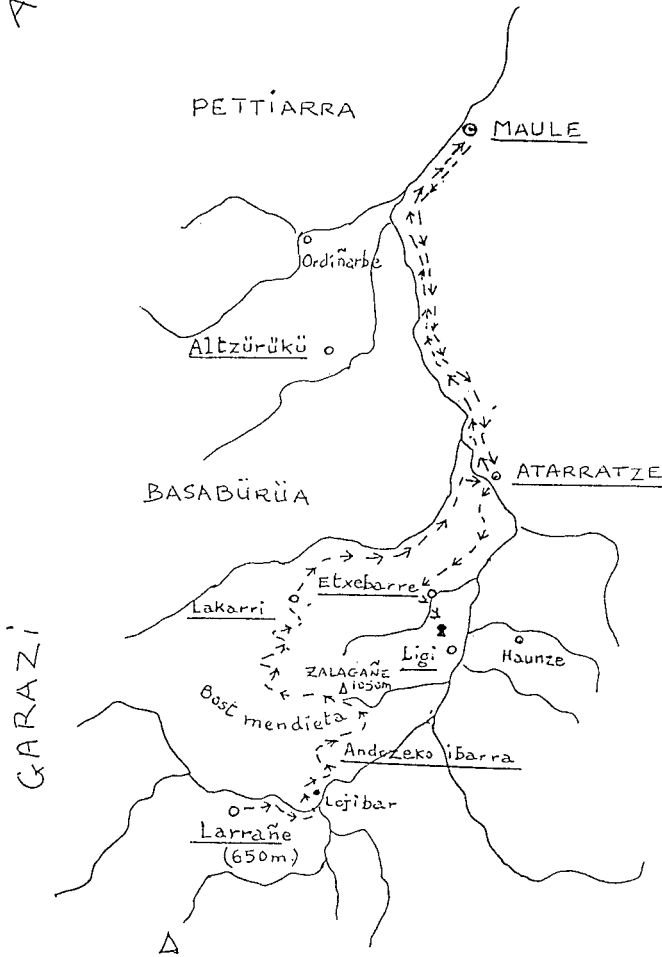
ZUBEROA

AMIKUZE

Mari Santz-en lasterra

- - - - -

BIARNO

GARAZI

△ Abuñemendia
2504 m.

△ ORHI MENDIA
2018 m.

NA FARROA
GARAIA

Berterretxeren amaren bidea, anderearekin egin dugu behin, eta hain zuzen Zalhagañe atzean, ezin da Lakarrira zuzenka jaitsi hor baitaude zuberoeraz “baxak” esaten diren amildegiak, abere ta jenteen hil lekuak; andrearekin —oinez baikinen eta hogeit urteez gazteago— Müse gibeletko deritzaien bidea hartu genuen flysch edo lapitz harrien gaindi, zirristaka lauoinka ta ipurdiaren gainean laister iritxi ginen Lakarriko mainuetara.

Berterretxen amak ordea, mandoz ihoan segurki ta urrunagotik abaitaua, hark hegomendebalderago jo zukean, Bost mendietako bigarren tontorraren eretzean dagoen bidetik, mandobidetik, halaxe heldu zen Lakarrira eta eresiak dio:

Lakarra Buztanobian
sartü da belhainak herresta.

Bai, Andozeko ibarra luzea dela dio ama hark, baina ez ahal dira luze, bildurrez kurritzen diren bide guztiak? Zeren berdin dio geroago ikusiko dugun eresiak Espaniarako bidea, ala bide luzea iheslariak tiroak entzuten baititu txistuka belarrietan.

Azkenean Lakarrin dago Buztanobian, zeren eresiak baitio hango nagusia nor den:

Buztanobi gaztea
ene anaie maitea.

Berterretxe ez baldin badugu Zuberoako zentsuan arkitu badakigu XVI. mendean behintzat, aitonen seme izan gabe, gizon askeak zirela berdin Buztanobi-koak, aski aberats zirenak. Azken etxe hau Zuberoako zentsuan, Erdi Arokoan agertzen dela gaskoin hitzez idatzita:

“Item lostau de Bustanobie de Lacarry ezqart fecq per pagar tailha et deu dar au casted de Mauleon peadge et Casse sin pren à lad. Casse deu portar au Casted de Mauleon, nihil plus”.

Testu zahar horrek dionez (XVII. mendean gotiko idazkitik aldatua) etxe horrek ihize eskaintzaz kanpo ez zuen zergarik ordaintzen. Hain zuzen Mauleko Gazteluzainarekin dauzkatzen lokarrien gatik hor dago Berterretxen ama, baina agian gazteluzainaren taldekoa ez den ezkeroko anaia bere arrebari dio edo adierazten dio semea Maulen preso dagoela:

Arreba ago ixilik
ez otoi egin nigarrik
hire semea bizi balin bada
mentüraz Mauleala da.

Eta badakigu Berterretxen ama bakarrik joan zela Mauleko gaztelura.

Mari Santzen lasterra
Jaun kuntiaren borthala:
ai ei eta Jauna, nun düzie,
ene seme galanta.

Mondea amari dio semea ikusi nahi badu aski duela Etxebarre Ezpeldoiraino joaitea:

Ezpeldoi altean dün hilik;
abil eraikan bizirik...

Hor muga genezake Berterretxeren amaren ibilaldia, Larrai, Ligiko goi auzotegi den Andoze, Bostmendieta, Lakarri, Lakarri Altzai, Atarratze Maule eta atzera Maule Etxebarre. Ez dakigu non ehortzi zuten Berterretxe baina haren hil leku ondoan, Etxebarre ta Ligiko bidean dagoen mendi atean, ta Ezpeldoipe etxetik hurbil, haren hil oroitarría topatu da ta ikusten da harri borobil hori, goian bi uztai ta bi gezi, zirkuluan “buruan” harriaren “lepoan” gizon bat besoak ta hankak zabalik etzana beharbada.

Berterretxen ibilaldia

Berterretxe iruzurtuz etxetik ateratzen dute, preso eramaten “Larraitetik Ligira” eta beste bertso batean —agian beste kantu batekoan— dio:

Heltü nintzan Ligira
Boneta erori lürrera
boneta erori lurrera eta
esküa ezin behera.

“Eskua ezin behera” horrekin adierazten digu, eskuak lotu eraman eta hil zutela; gero aldaera batean dio:

Ezpeldoian nintzarian
jana lana han banian
haritx bati esteki ta
bizia galdü nian.

Harriari fidatzen bagatzaio eta Sorhuetan lehenik J. Mirandek gero M. Hegiapahalek bildu bertsoei ere, uztai ta geziak lekuko daudela San Sebastian-en moduan hil zuten Berterretxe, *Etxebarre Ezpeldoian*.

Jendeak

Zerrenda: — Leringo Luis Beaumont-eko kondea, nafarra.

— Berterretxe gaztea, larraintarra.

- Berterretxeren ama: Mari Santz, Larrainekoa.
- Berterretxeren ezkongai: Ezpeldoiko alaba, Etxebartarsa.
- Bütanobi gaztea, Marisantzen anaia Berterretxeren osaba, Lakarrikoa. (Bütanobi etxe horretatik handik ehun urte aterako da protestante artzaina).
- Hirur dozena gizon, beamonte-tarrak.
- Neskatoa.

Leringo Luis, garai hartan, Ingalaterrako erregearen kontu, Mauleko gazteluzaina zen eta Beaumontesen burua naski, jaiotzez nafarra.

Berterretxe, jakina, Agarramonte taldekoa zen eta zurikeriaz kanporazi zuen Beaumont-ek eta preso eraman hiltzeko; gazte hori zer adinetan hil zen ez dakigu baina haren hilarria ikus daiteke oraindik.

Mari Santz Berterretxeren ama da, ez dakigu sortzez Buztanobikoa denez ala anaia Berterretxean sortu ta Buztanobian ezkondua; emazte hori ez da oso zaharra, hainbeste bide egin duen ezkeru semearen bila, baina ezagutu dugu Ahuzkin bizi zen Xixili bat Mauletik mandoz zetorrena bide zaharrez eta gero Bostmendieta gaindi, bere mendiko etxera, gaez eta laurogei urteetan. Larraineko Berterretxe-tarrak ez ziren ez kapare ez aitonen seme, baina izen berdineko Berterretxetarrak bai, Mendikotan, eta azken horiei gertaera berdina agitu zitzaizen, enboskada batean Barkoixeko abade legoak, hil baitzuen semea 1495 urtean, oraindik banderizoen gerlek jarraitzen baitzuten Zuberoan.

Buztanobi, hilgo duten Berterretxeren osabak ez du arrebak lagun-duko semea salbatzen, agian, bera Agarramontesa izanki, eta arma gizonik ez eskupean ez zukealakoan ezer ardietsiko. Mari Santz bakarrik joango da Beaumont-en gana.

Ezpeldoiko alaba, eresiak dio sendimendü gabekoa dela, baina ez dezagun ulert ez zuela bihotzik, sendimentü züberoeraz zentzua baita, kantuak dio ez duela deus entzun, ez ikusi besterik ezer eta odola biltzen duen ezkeru haren etxearen alboan hil dutela Berterretxe haren senargaia.

Neskatoa, neskamea doa ateraino, ohitura denez jakiteko kanpoan nor den eta zenbat gizon dauden kanpoan esateko.

Arma gizonak, eresiak dio hirur dozena direla ta hain zuzen badirudi garai hartan banderien gizon taldea nonbait hogeitahamaseikoa zela zeren Zuberoako notarioen artxibategian, orain Paueko departamendu gordetegian dagoen batean, beste Berterretxeren heriotzeaz mintzo gaskoinez dokumentuak hala dioen:

“A vos Mossor lo cappitaine et governador de Solle, expause et humilment remustre, noble home Ramonet senhor de Berreterech de la parropie de Menditte, suget deu Rey nostre senhor que pot aver ung an et miey o environ ung aperat Arnauton abat de Barcuxs, lo senhor de Salaverri de Mendi, Chicot, filh de la Dalle, lo maestrot de Pagolle, tres dotzenas de homes et autres lors complicis et abiatz no sevem per quenh spirit sollicitatz, haben lor maubade intention en lors coradges se transportan armatz et inbastonat de lauses balistes, broques et autres invassibles armes en la parropie de Menditte, a gueyt apens et aqui rencontran ung aperat Pierres, filh deu medixe Ramonet... lo donan plusors cops de treyt de baliste, lance et espade audit Pierres, es anat de vide a trespas...

(J. de Jurgain, *Quelques légendes poétiques du Pays de Soule*, 1909, 23-24. orr.)

Berterretxe da, agian, gelditu zaigun eresi bakarra baina garaiko gertaerez ikuspegi iluna ematen badigu ere Historiaren idazkiek berdin diote. Idazki zaharretan Jurgain-ek erakutsi zuen berdin Ligiko Johannes zurikeriaz hil zutela haren, etxean jan ondoren, ohetik atera ta. Behar bada Berterretxeren eresian ematen den bertso eztabaidatuak hori adierazi nahi zuen, nahiz bildu den bezala dioen:

“Heltü nintzen Ligira”.

Ligin ez balitz bezala eta Johannes bere etxean eta ohean zegoen, harrapatu eta hil zutenean, hain zuzen Berterretxe ohetik aterarazi zuten.

Berterretxeren eresi horren kasuan ederrena da nola, gertaerak gorde diren, hilharria aurkitu, lekuak eta jendeak ondo deskribitu, eta musika ere XV. mendekoa omen da, Iñaki Nuñez-ek Arrasateko ordenagailuarekin egin ikerketa-sailketarren arauera.

Gauza gehiago baliteke esateko narratiba aldetik elkarrizketen, beharrezko diren xehetasunen erabilera xotilaz, baina uste dut Jean Haritschelhar jaunak, horretaz baduela zerbait eginik, benetako narratiba eta halere olerki ederra baita Berterretxeren kantorea.

Jendeen arteko harremanak, Berterretxeren kantorean

Gerrilla-ren antza dauka, garaiko Jauntxoek jokabidea eta gudabideak, hain zuzen bigarren Berterretxeren hilketa bide batean enboskadaz egiten baita, lehena berriz, gauaz etxean sartuz eta berdin 36.lagunekin preso darama Larraineko Berterretxe eta andregaiaren etxe alboan hiltzen. Gertaera horiek XV. mendekoak izanki, orain gertatzen direnak dirudite.

Halere, hasieratik herrixeheak aitonen semeez zer ustekizun zuten badakigu:

“E’nüan uste erraiten züela
Aitunen semeek gezürrik”.

Kondairak ez digu, Zuberoan ematen Jauntxoak XIV-XV. menderaino, gaizki portatu zirenik herriarekin, baina haraino ez baitzuten indarrik; gero nafar erregetza ta frantses jaungintza sistemaren ereduz, nobleak saiaturko dira, boterearen hartzen ta horretarako, ez daukate gudu-indarraz kanpoko biderik. Baina eresiak dio Aitonen semeren ahalgetan, lotsetan:

“Jaun konteak berhala
traidore batek bezala”.

Gero, duda batekin geratzen gara, alegia herrixeheko norbait gerrilla horretaz asperturik ibili denez bertsogintzan, ala Agarramontes bat, Beaumontesen zikintzeko, edo behintzat merezi dutena bizkarreratzeko.

Bereteretxe-ren khantorea

*Marzelino Heguiaphal, Sorhoetakoak
bidalitako aldaera*

Haltzak eztü ezkürrik (1)
ez gaztanberak ezürrik;
E’nüan uste erraiten züela aitunen semeek gezürrik.

Bereteretxe-k ohetik
neskatoari eztirik:
Abil eta so egin ezan ageri denez gizonik.

Neskatoak berhala
ikhusi züan bezala:
Hirur dozena bazabiltzala, leiho batetik besteala.

Bereteretxe-k leihoti
Jaun kunteari goraintzi,
Ehün behi bazereitzola bere zezena ondoti.

Jaun kunteak berhala
traidore batek bezala
“Bereteretxe aigü borthala ütüliren hiz berhala”.

“Ama indazüt athorra
mentüraz sekülakoa
bizi denak orhit ükhenen dü Bazko biharamena.

Andozeko ibarra
gaü hartan ibar latza (sic) (2)
hiruretan armarik gabe ebaki zeitan bihotza.

Heltü ginenean Ligira (3)
buneta erori lürrera
buneta erori lürreala eta, eskürik ezin balia.

Margaita gana heltzean (4)
zühaintze bati esteki
belhariko ezarri eta erho ezpatareki.

Ama haren lasterra (5)
Bost Mendietan behera
Lakharri Büztanobian sarthü da bi belhañak herresta.

Büztanobi gaztea
ene anaie maitea!
hitzaz honik ezpalinbada ene semea joan da?

Arreba, ago ixilik
ez othoi egin nigarrrik
hire semea bizi balinbada bentürüz Mauliala da.

Ama haren lasterra
jaun kuntearen borthala,
ai! ei! eta Jauna nun düzü? ene seme galanta!

Hik bahüana semerik
Bereteretxez besterik
Ezpeldoï altean dün hilik, abil eraikan bizirik.

Ezpeldoïko jenteak
ala sendimentü gabeak
hila hañ hüillan ükhen eta deusik etzakiena.

Ezpeldoïko alhaba
Margarita deitzen da
Bereteretxe-n odoletarik ahürzka biltzen ari da.

Ezpeldoïko bükhata
ala bükhata ederra
Bereteretxen athorretarik hirur dozena ümen da.

Testu hau Marzelin Heguiaphal, "pastoral errejent" eta Euskaltzaindiko urgazle denak, Sallaberry jaun erdaldun bati bidali zion, eta hark neri, beraz hona nik euskaraz emanak Heguiaphalen oharrak.

1.en bertsoan. Oker dago “haltzak ez dü bihotzik” haltzak beste zuhaitzeen moduan “bihotza” daukalako “Haltzak ez dakar ezkurrik”, da.

2.en bertsoan. Bere amari atorra eskatu ondoren du Ezpeldoiko bidea hartzen.

8.en bertsoan, Ligira irixtean boneta (txapela) lurrera erori zaio eta ezin zuen hartu eskuak loturik baitzeuzkan.

9.en bertsoan. Gehiago pairarazteko Margaritaren etxe alboraino eroan, zuhaitz bati lotu eta belauniko jarri —garai hartan zegiten moduan— hil baino lehen azken otoitza egin zezan.

Bertso hau —neretzat— azkena da eta ez “Ezpeldoiko бүkhata” ezen Beaumont-i ezezkoa eman zion Margarita, honen eskupeko gelditzen baitzen.

Hona Bereteretxe-z arkitu ahal izan dudan guztia Sallaberry jauna. Maiz elkar ikusteko itxaropen ta atsegin handiarekin.

Heguiaphal Marcellin, Sorhoeta

Txomin Peillen-en oharrak

(1) Lehen bertsoko zuzenketa horrekin Marzelin-ek arrazoin luke zeren egia da “Haltzak bihotza” baduela (gutxi daukana Saratsa da eta gutxienik Sabükia) euskaldunak ez dezake hutsik egin horretan, baina “ezkurrik” ez duela ematen egia da eta errimarentzat askoz hobea.

Gainera Inozentzio Munitak, duela 37. urte argiataratu *Gure mendi ta oianak* liburuan irakurrita, haltzaren bihotzarenak ez duela zentzurik argi dago zeren hauxe diogu zuhaitzale ospetsu hark:

Bere zurra ur lanetarako, mueble ta beste gauza askotarako pozik artzen dute arotzek.

Urruntseago dio Munitak:

Ikusten dira berreun bat urteko etxe-zurak oraintxe egiñak eta jarriak balira bezela. (*Op. cit.* 52.orrialdean)

Beraz Heguiaphal zuzenean dago, ez bakarrik errima hobea dakarrelako berak ikasitakoak, eta besteetik zuhaitz jakituriarekin bat datorrelako.

(2) “Gaü hartan ibar latza”, errealismu kutsuz dator hemen eta narratibatik hurbilago eziez “ala ibar lüzea”, garai beste abestietan zerabilaten klitxea baino, beregisakoago dena. Gainera, gaua edo argitzeko puntuan izan behar zuen Bereteretxe “ohean zen ezker”, eta aldaera batzutan “Bazko gauerdi” ondoa aipatzen baita.

(3) J.D.J. Sallaberry-k 1872an eman aldaeran bertso hau ez da agertzen eta *Kantu, Kanta Kantore* bilduman, Baiona, 1975 delakoan, beste gisa honetara

Heltü nintzan Ligira
boneta erori lürrera
boneta erori lürrera eta
eskürik ezin behera.

Aldaera honek, benekotasun gehiago du, eta abesti horretan hitzegiteko joera dutelako notinek, hau izango da jatorrizkotik hurbilago ezi ez Heguiaphalena.

(4) Bertso hau desorekatua dago, nonbait garai batean ulertzen ez ziren hitzen lekuan horiek sartu ziren eta Jon Miranderi aitak —Garindañekoa zenak— abestua zaharrago dirudi:

Ezpeldoian nintzanean
jana banüan han lana
haritx bati esteki eta han bizia galdü nüan

eziez eta *Kantu Kanta Kantore*-k ematen duen hirugarrena:

Heltü nintzan Ezpeldoiria
han haritx bati esteki
han haritx bati esteki eta, bizi zeitan idoki

(5) “Ama haren lasterra”. Beste aldaeretan hemen amaren izena agertzen da Mari Santz, baina nonbait XIX. mendean izen zahar hori ezin zezaketen, herrian, askok ulertu eta urrunago (17) “ama haren lasterra” erabiltzen delarik, aurreko 14.enean ere sartzten da, “gaurkotzeko”.

Azkenik aldaera batetik bestera ez da leku ta jende-rena arteko desberdintasunik, non ez den gaineratzen Ligi-ren aipamena batzutan, baina bitxi dena da, denborazko aldaeretan noiz gertatu zen jakiteko, batek diola, oroitu behar dela “Pazko biharama naz”, besteak “Pazko gaberdi ondoa” eta hirugarrenak “Pazko oillaurrentea”.

II. Altzürükü Urrütiako leinuaren eresiak

Ez da lehen aldia aipatzen dudanak eta ez naiz lehena lan hortan, Francisque Michel-ek 1857.ko bere liburuan *Le Pais Basque* delakoan ematen du bat, baina hogeit bat urte lehen bildua zuen Chaho-k argitara gabekoa den bere kantutegian, gero J.D.J. Salaberri mauletarrak bere kantu bilduman ez bazuen sartu ere, haren paperetatik ateratu ditugu Euskera-n argitaratu diren lehen aldikotz eman diren bost bertso. Artean Jean Haritschelhar-ek bere Euskaltzaindiko sarrera hitzaldian aipatzen du, lehenbiziko eresia, zuzenketa garrantzitsu bat eginez; zuberotar

aldaketa bitxi bati eta Benafarreraz ezagutzen den eresi bakarra komentatuz, J.M. Leizaolak egin argitaratzeari xehetasunak gaineratuz, alegia iturriarena: Agosti Xaho.

Neronek gaurko txostenaz kanpo badaukat ikerlantxoia eginik testu guztiak —bertsozkoak emanez— “Altzürükü Urrütiako leinuaren eresiak, XV. Mendeko” in *Euskera*, Bilbo, 1986, 31 pp., 69-85 eta Zuberoako idazkiez egindako liburuan ere *Zuberoako Itzalargiak*, Elkar, Baiona 1988.an albistetxo batzuk gaineratzen nituen, gaur ordea, sakondu nahi nuke apur bat mito aipamenei zulo beltza, baita hitz lauz bildutako ipuinak ekarri, leinu honen mitogintza uler dezagun.

Lekuak

Herri hori Petiarre-koa da; alegia Maule aldekoa, baina Ahuzkira doan Zuberoa beheko ibarraren muturrean (beste ibarra Ibaresküina, Basabürüan dago eta hain zuzen, Altzai du herri nagusia eta Lakarri bigarrena), beraz Altzai agertuko da gure ikerketan ta Baigorrikin dituen harremanak irakurtzean, ez zaigu ahaztu behar herri hau ez dela Ozkaxeko ta Behe-Nafar mugako lepotik hain urrun (ikus mapa).

Herrian bertan oraindik zutik dago Urrutiako leinuaren dorrea XIV-XV. mendean eraikia, eresiek aipatzen duten garaietan hain zuzen. Gaur dorre hori iritzapenez hobetua herriko etxea edo Udaletxea bilakatu. Herri horretan ere eliza nahiko zaharra dago XVII. mendean berritua kanpandorrea kalbarioduna daukalarik, hots hiru puntatako zuberotar tankeran “espadaña” bukatzen zaiolarik.

Altzürükü Urrütiako sendia, izan zen, hor Pettiarrean, Zuberoako lur aberatsenetan haundikiak izatera iritxi zirenak. Altzürükü oso Lakarri bestelako herria da legez, Lakarri txikiagoa da eta ez da Jaunik herrian, beraz hogeitazazpi etxe daude zerga ordaintzen dutenak eta aske direnak, Zuberoako Erdi Aroko zentsua irakurriz, Altzürükün berriz, Zuberoako herri haundietarik delarik, 69 etxe eta haietan Urrütiako jaunaren jabetasun eta beste jaun horren botoi-ek edo etxetiar lotuek dituztenak ez da harritzekoa, legegizona izateaz kanpo gaizki ikusia bazen ere. Hona haren jabetasuneko ziren etxeen zerrenda:

Jendeak

Eresiako notinak denak aitonen seme ta alaba dira, beraz gaiaren aldetik, ez eta askotan pentsamoldearen aldetik ez dira eresiak herrikoiak, beste inon ez baita “ohorea”ren sentimendua aipatzen nola eresi horietan. Halere esan dezagun —beharbada eresi horien bortizkeria gogoan— jendeak altzürükutarrei egoizten dietela xotiltasun ezaren fama eta diotela:

“Eskalanpu handiak Altzürüküko”

Esaera horrek gainera badu frantses kutsua, fintasan gabekoari esaten baita “il vient avec ses gros sabots”, bere eskalanproin handiekin dator. Nola nahi ere, askotan, gure Epixtola horietan herritarrei atxikitzen zaieten ospe txarrak, kondaira usaina dauka:

“Agarramontes ürgüllütsüak Haunzeko”

De Jaurgain jauna, zuberotar historilari begi luzeak, gure ustez eta geronek geroztik, Haritschelharren ondotik aurkitu argumentuak metatu ongi argitu zuen eresi horienako jendeak nor ziren:

“Menauton Urrütiakoa 1422. urtean eta nonbait hogeit hamar urteak zeuzkala, aitak, Domenja Ahetzeko alabarekin ezkonarazi zuela”, eta gaineratzen du aita Muskildiko ta Erbizeko jauna zen Arnauton izenez ezaguna Zuberoan, baina ahaztu zitzaion erraitea Jaurgain-i, Arnauton hori Etxauzeko jaun eta Baigorriko bizkondea zela; zeren erakutsi dugun bezala Ahetze, Erbize ta Muskildi, Baigorriko Etxauztarren lurrak baitziren jadanik, paperetan agertzen den moduan, XVII. mendekotan.

Egia esan eresietan beretan batean Andereak dio Etxauzeko dela Urrütian ezkondurik, bestean dio Ahetzeko anderea dela, ta Baigorri duela anaia. Beraz agertzen zaizkigun pertsonaiak hauek dira:

- Domenja Etxauz (Ahetzeko anderea), Urrütiako andere ezkontzez.
- X. Etxauz, haren anaia (Erbizeko ta Muskildiko jaun eta Baigorriko bizkondea).
- Menauton Urrütia (Urrütiako jauna).
- Aitonon alaba ez den “neskatila”, ezezaguna.
- Urrütiaren azkarreko “haurra”.
- Gorago aipatu neskatilaren “ama”.

Urrütiako aberastasunak

Urrütiako gaurko jauregia, dorre itxura daukanak, XIII. mendekoa da eta nonbait XIV. mendeko den Zuberoako zentsuan etxe horren berri ta bere ondasunen zerranda agertzen zaigu; bai, Pettiar horretan, Jaurgoaren sistema sartuxe zen eta Altzürükuko 66 etxeetatik 12 ziren aske, besteak jaune eskuko edo jaunarekin, “botoi” estatutuz lotuak.

Urrütiako etxeaz hau dio zentsuak gaskoinez:

“Lostau d’Urruthie d’Aussuruc ez gentiu nihil debet regy”.
 “Urrutiakoetxea Altzürükükoa aitonon etxe da, ez du erregeari zorrik”.

Gero herri horretan Urrütiako etxea bost etxeren jabea da zeinak diren:

Arssue, Ehecapphare, Esporonde edo Esporonce, Livarren, Sagaspea. Izen batzu euskal itxurapean daude, bat gaskoindua Iribarren: Libarren. Etxe horiek kanpo 13, botoi-etxeak dira Jaunari botu eginak, etxea ondoko bati eman lezaketena, baina saltzekotan Jauna ordaindu behar halaxe dira:

Aguerreberria, Aramburue (sic), Arhetchea, Barnechea, Echurac (?), Elizabe, Elizagaray, Elissiri, Escaray, Garatea, Haritzmendi, Irigoyhen, Jaureguiberria, Jaurigoihen.

(Bestalde 18 etxe Jaunteinekoak, eta Gotainekoak dira Jaun jabetzaz). Beraz ez da harrigarri Zuberoan, botoi ta etxetiar gehienik zuen herria gatik besteek esatea “eskalanproi haundiak” zirela.

Ahetzeko ontasunak

Ahetze bera, Etxauzeko baigorriar jaurgoaren jabetasuna zen eta zentsuak dio:

“Lostau d’Ahetze ez gentiu, nihil debet regy”.

“Ahetzea aitonen etxe da, ez du erregeari zorrik”.

Etxe horrek etxe hauek zituen Ahetzen: Aguerre, Adortea (?), Aizkoaitzin Curutseta; Muskildin, etxe hauk: Carricartea, Etchartea, Etche-goihenea, Iriart, Landartea; gero Erbize-n: Unartea, Unagaraia; Botoi: Arazabal Bellagarri, Etxeberri Laurussekoa, Etxeberri Inçagurspe, Iriart, Mendiburu.

Denetara berdin ze ezkondu zirenean Urrütiako Jaunak hamazortzi etxe ekarri zituen eta Ahetzeko anderea beste hamazortzi, berdinen arteko ezkontza eginaz. Halere bere ontasun ta guzti senarrak emaztea bilotik narrasta erabili zuen.

Jendeek harremanak Urrütiako olerkietan

Gure kontapoesiek diotena, badirudi berdin dela ez zaiela fidatu behar Aitonen semeei ez baitute goratik aipatzen duten Ohorea errespetatzen, hala nola “Ahetzeko anderea” lehen eresian, Jauna bere anderea esklabo balitz bezala iletik narrasta baiterabila.

Bigarren eresian berdin “Urrütiako anderea”, ezkontzez hala baita Ahetzeko anderea zena, andere horrek bere anaia deitzen du, senarrak zikindu ohorea —beste neska betekin ibiliz zikindu diona— garbi dezan, anaia Baigorriko bizkondea delarik ea bildurtia ta lotsagalduta denez galdetzen dio, lehenbizikoz XVII. mendean bere atsotizetan Oihenartek aipatu moduxean.

Eta eresiak berriz, Urrütiako anderearen ahotik

Etxauzeko bizkondea
beldürra düzü ahalkea;
üzten düzü phenaz hiltzera
zure arreba maitea.

Lehen bi eresietatik ateratzen den irudia da, sendi noble horietan zeinen gaizki erabiliak zitezkeen andereak zenbat nahi haundi izanki beren jatorria. Andereak bigarren eresi horretan erakusten ez bakarrik errugabea, ogengabea dela baina senarra dela beste batekin “amuriaren kapitetan” alegia aitonen alaba ez den neska batekin oheratzen.

Hirurgarren eresia, “Urrütiako jauna” faktizioki bildu dugu, alegia “Amak dio alabari” delako doinuuan abesten diren, hirur kantu zatiak bat egiten dutela erakutsiz *Euskera* aldizkarirako egin nuen saiakeratxoan. Hor ere jendeen arteko harremanak bortitzak dira, erakusten digute Urrütiako jaun bildurti eta ezkontanaiak tirokatzen duelarik Espainiara ihes doana, bere ohaidea, bere amurea “fruitua”, bien haurra, haztzen utziz, bere amorantearen amak, esaera zahar antzean diolarik:

“ibiltekoz ibil hadi, hihaur üdüri zonbaiteki”.

Alegia populuko, herrixeheko norbaitek ez duela aitonen seme batekin ibili behar, ez baldin bada utzia ta gaitzetsia izan nahi; baina ez dela lehenbizikoa dio alabak amari erantzunaz, (argitara gabekoa)

Ama zaude ixilik
ez erran othoi gaizkirik
gaztetarzüna inozent dela ez dakizüa engoitik
zure denboraz orhit eta ez othoi egin nigarririk.

Egia da, XIV., XV. mendeetan ta Beamontes, Agarramontes gataskez baliatuz, Jaun batzu saiatu zirela, feudokeria jartzen Zuberotan, eta garai hartako gorroto batzuen oihartzuna agertzen zaigula hor: bai Baigorri/Urrütiaren artekoa, bai aitonen seme/herrixehe, artekoak. Baina ez dira hor bukatuko aitonen seme ta herrixehearen arteko ezin ikusiak, zeren etxeak zirenez geroz nobleak, bernes merkatari batek Iruriko jauregia erosiko baitu, gero lurra, ezker-eskuin eta azkenean Zuberotarrak izugarriko hauzietan sartuko eta Matalasek bekakiko ez duen goropiloa egingo; horregatik uste dut, herriak hobeki gorde dituela begi gaitoz eta susmoz ikusten zituen etxe haunditako jendeak.

Duela hirur urte lehen aldiko eman nituen, *Urrütiako jauna* abestiaz ezagutzen ez ziren sei bertso, eta harrigarri dena joan den mendean bilduak; bai J.D.J. Sallaberry mauletarrak bere abesti bilduma egin zue-nean, loretegia egin zuen, aukerak egin eta eskandalu egin zezaketen kantu gehienak baztertu hala nola Etxahun-en pila bat eta Urrütiako

horiek hain zuzen jende haien ondokoak bizirik zeudelako ta garai hartan eta bere ofizioan —lege gizona zen— ospe ona gorde behar baitzen; gainera, argitaratu zituen abesti zintzoak, gehiegi iruditu zitzaizkion garai batean, eta 1872.an eman liburua frantsesez “péché de jeunesse” edo “gazte bekatu” bezala irizten du, horrekin erakutsiz handik aurrera ez dela kantu bilketan ibiliko, bere ofizioari komeni ez zaiolako. Bere bilketa osoak 200 bat kantu izango ditu, edo berrehunen hitzak behintzat, 45 argitaratu ziren eta Etxahunek Barkoixeko apaizari egindako bat, norbaiti bidaltzekotan egon zen eta ez egin, eskuzko kopiaren azpian, jarria zuen: ne parlez à personne, il ne faudrait que l'on sache que je m'occupe de telles choses”.

“Ez aipa iñori, ez liteke jakin behar holako gauzetaz arduratzen naizela”.

Geuk ez diogu harria botatuko zeren duela hogeitahamar bat urte *Igela*-n, eman genituelarik “Mendikota Hastoy-ko” kantoreak, —oraindik ondokoak bizi zirelako— izena aldatu baigenuen, “Larragoiti Gardejan” ipiniz. Badirudi XV. mendean, ez zutela gure gisako ilerik mingainen gauzen esateko ta jendeen arteko harremanak, jorrazteko. Zuberoan behintzat, kontapoesiak Aitonon semeen irudi txarra gorde du, Urrütia-*ren gisa, Bereteretxe traidorea baita.*

Hirugarren ta laugarren eresietako gertaerak hitz lauz, herrian bilduak

Berdin, frantsesezko ohar batean F. Cerquand kontatzen digu hirugarren ta laugarren eresietako gertaerak honela Anuntxi Aranek euskaratua:

“Urrütiako jaunak herriko neskatila apal bat hartu zuen maitaletzat. Andereak jakin zuenean neskaren etxera egin zuen eta han ikusi haren mihiseak (maindireak) istupazkoak (kamaluzkoak) zirela. Jauregira itzuli eta lihozko mihiseak igor arazi zizkion, erranez ez zela ongi jaun bat halako mihise arrunteetan etzan zedin. Arrats hartan berean Urrütiako jaunak neska-ri galdegin zion nondik zeuzkan halako mihise ederrak.

—Andereak igorri dizkit —erantzun zuen.

Urrütiako jauna joan zen eta ez berriz etxe hartara itzuli”.

Ipuin honek gertaeren morala bat ematen digu eresietan agertzen ez dena:

- 1.nik. Eresian ez da agertzen Urrütiako Andere nobleak lihozko mihiseak eman zizkiola amoranteari, senarrari adierazteko bere heineko, bere kastako norbaitekin ibiltzea ta kalamuan lo egitea ez zitzaiola komeni.

- 2.nik. Eresietan agertzen ez dena da Urrütiako jauna bere amorante ixilaren eta ixilpekoaren gana joaitea hola utzi zuela, baina haur bat eginik neskatilari, Baigorriko jaun zeukan ezkontainari Espainiara ihes egin ziola, hark tirokatzen zuelarik.

Hor agertzen etnografia bilketa maiz ikusten duguna, alegia, ipuin zahar bati, zerbait kendu edota zerbait gainera daitekela, aldaerak sortuz.

Lehen eresiko mito aipamena

Santa Klara-ri egoitzen zaion miraria egiten du Urrütiako andereak baina hemen Fr. Cerquand-ek bildu ipuinak bertsoak dioen gisara kontatzen digu; frantsesez dagoen ezkerro Cerquand-ena Anuntxi Aranek euskara batuan eman du ohar luze hau:

“Behin Urrütiako anderea jauregitik jalgi zen, bere mandala ogiz betea zeramala, herriko behartsuei emateko asmoz. Senarrak ikusi eta galdegin zion:

– Zer dun hori eta nora hoa?

– Ehulearen gana noatzu, harilko hauek eramaitera.

Senarrak mandala zabalarazi zion eta ogien lekuan bi harilgo baizik ez zuen atxeman”.

Hona bertsoek zer dioten:

Nun zabilta haiñ goizik,
jauregia hüstürük?
galthatzen deio Urrüti-k
begiak oldartürük.

Jauna, ikhusiren düzü
nahi baldin badüzü
norat orai nabilan
zareta hau, bürüan.

Jente eskeleari
emateko zokhorri
Andere Urrütiak
hartü zütian bideak.

Opilez zarea beitzen
betherik jente prauben,
Urrütiak zarean
esküa ezari züan.

Ophilak, ordü hartan,
jin ziren haillikotan
Urrütiak berhala
uste trunpatü zela.

Ehülearen etxera
zoaza bilberaztera?
—Jauna ikhusten düzü
orai zük badakizü.

—Pharka izadazüt arren,
bekhaitz e'nüzü izanen
emazte huna zirela
orai badit nik proba.

(J. de Jurgain *Légendes poétiques du Pays de Soule*
Fr. Michel, Pays Basque.)

Hamaseigarren mendeko eresi batera argi bila

Atharratze jauregian izenpean ezaguna den kantorea eta bazter utzi-
ta bere historikotasunari buruzko eztaibadak, XV. mendean ematen diren
Santa Klara-ren aipamena berdina aurkitzen ditugu, baita olerki honetan
ere, Erdi Arotik heldu zaizkigun eske pertsuen bertso baten aipamena

a. Santa Klara berriz ere.

Bertso hau denek ez dute abesten eta aldaera guztietan ez da azal-
tzen, dio:

Atharratzeko zeñüak
berak arrapikatzen
hanko jente gazteriak
beltzez beztitzen:
andere Santa Klara
hantik phartitzen,
.....

Santa Klara- ren aipamena, hemen Urrütiako eresietan baino argiago
da eta nerretzat eguzkiaren sinboloa da, eguzkia bere berotasun ta argita-
sunarekin, eta beltzez beztitze hori ez da bakarrik doluaren gatik zeren
Atharratzeko andereñoa zuriz baita janzten; zerbait ikusteko du argiaren
aipamen zahar batekin eta erritu batekin; hain zuzen, Tolosan eta beste
herri askotan Euskal Herrian —beriziki Santa Klaratarren komentuari
eman zaizkio arraultzak— “eguzkiaren itzultzea eskatzen delarik, eurite,
lañote luzearen ondotik”; oraindik ohitura hori badago Baionan gure
etxetik berrehun metrotan dagoen komentuari arraultzak ematen bai-
tzaizkio xede berarekin.

Bai narratiba, ez da bakarrik gertaerak edestea baina mitoak kontatzea ere. Eta Santa Klara-ren ohitura hori pahan erritu zaharrago baten ondokoa da. Erritu hori oxtion aipatu Etxebarren egiten zen eta geronek parre ipuin bilduma batean bildu nuen hona nola: kontatzailea Ligiari askazia neukan, eta naski herrietan ohi den bezala auzo herrietaz trufatzen da eta galdera egin nionean zergatik esaten zen Etxebarretarrak eroak zirela ez zidan Berterretxen kantorea aipatu, baina Santa Klararekin zerbait ikusteko duena, alegia Etxebartarrek behin Ligiko bide ertzean zegoen arkaitz baten hautsi egiteko herriko arraultza guztiak bildu zituztela eta harriaren kontra zartarazi, harria naski ez zen hautsi baina geroztik, zafla horia badago arkaitzean.

Ligiarrek ulertzen ez zutena zen Etxebartarrek hori egiten zutela, eguzkia itzul zedin. Halaxe parre ipuin sineste galdu batzu arki genitzake. Eta Etxebarrekoez kontatzen dena, Tolosa ondoko eta Bizkaiko herri baten gatik.

Gero ez da harrigarri kristaututako erritua egiten duten hiritarrek pagan ekintzaz trufatzea, baina zergatik dator honera Atarratzeko leinuaren kasuan Urrütiako leinuan bezala, anderea Santa Klararekin hurbiltzea? Nere ustez, eresi horiek bildu diren garaian eta hori dio J.D.J. Salaberry mauletarrak, eskean zebiltzanek abesten zituzten eta halaxe ulertzen dugu, kantoreetan agertzea, erlijio aipamena. Hain zuzen holako eskelei zor diegu Urrütiako kantorearen aldaera batetan eske bertsoa agertzea:

Izotzetan elhürretan
Abentüko gaü luzeetan

Atarratzekoan berdin eske bertso baten oihartzuna badago, halexe züberotar bertsoak dio —eta Euskal Herri guztian ezaguna den hitzetan— etxeko jaunari zuzenduak:

“Zaldiz elizalako
han ürrhez” oberendatüko;
hantik etxera jin deneko
“zilhar kaideran jarriko”.

Eta hona Atarratze jauregia kantorean Quatrefages-ek 1753.an argitaratu aldakian, frantsesez:

Santa Clara part demain
on dore la selle de son cheval
et sa valise d'argent.

Andere Santa Klara
bihar da phartitzen
haren peko zamaria
“ürrhez da zelatzen”

honaino, euskarazko aldakietan agertzen da, baina frantses itzulpenean bakarrik, et sa valise d'argent / "eta bere zakua zilarrez". Norbait ez balitz konbentzitua bilduak izan diren kantapoesietan, abesleek kantu nahaske-ta bat ematen zutela, aski da entzutea Iparraldean "Boga Boga" kantua bukatzean nola nik ez dakidan ohitura berriz jarraitzen duten "oh Marguerite ma tendre amie, reviens vers moi ne me fais plus souffrir".

Beraz neretzat Santa Klararen aipamenak ez du historikotasunik kentzen Urrütiako eresiarri, bakarrik ematen digu aditzera herriak zer jarrera duen kantuari buruz? Geroztik etnografoek bildutako Urrütiako ipuinek erakusten digute herriaren gogoan, pertsonaia handi batek sort dezakeen mito transferentzia.

Santa Klara-ren aipamenik ez da eskaz izango —Donostiako uharteaz kanpo— euskal abestietan, eta hona nola irakurri dudana R.M. Azkue-k Krisostoma Bengoetxea, Lekeitiokoari bildutako erromantzean santa horren aipamena. Abesti horren izenburua ta lehen pikoia *Uso zuri eder bat* da eta zeruaz mintzo hona zer dioen:

Jesusen jardineko
lorearen argia!
Bera (Birjina) ta Santa Klara
dontzella garbia.

Beraz hemen Santa Klara zintzotasun ta garbitasun ikurra da, senarrari hitzekoarena, Urrütiako eresian bezala ta lehen maitasunari ta bigarren hitzemarari jarraitzen denaren eredu *Atarrantze Jauregian* delako ipuin olerkian bezala. Bai Petirisantz gosearen sinboloa den gisa ta Sanpantartzart asearena, zintzotasunarena anderentzat Santa Klara izango da, bere bizitzako gertaera ospetsu haren gatik, alegia nola senarrari erakutsi zuen ez zela beste gizon baten atzetik ibiltzen.

Halere ez da dudarik jendearentzat Klara izenak baduela bere esan nahia, hain zuzen *argiaz mintzo baita Klara* aipatzen Lekeitioko abestian eta euskaldun jendeak, klaro, hitz hori ulertzen duela.

Nola nahi ere ez dugu uste Klarari buruz argitasun guztiak aurkitu ditugula eta ezin erabaki, ziurki, azpian dagoena, argia ala berotasuna den, eguzkiaren bi ezaugarri, baina halaz ere gure eresietan "argiaren" ikurra dela dirudi.

Urrütiako leinuaz beste mito batzu

Frantsesak dio ez zaiola aberatsari baizik emaiten, eta hain zuzen Euskal Herrian pertsonaia ospetsua agertzen denean, gure mitologiako

kondaira lotu egiten zaio berealaxe: hala Nafarroan Erdi Arotik goiti Atarabiaz kontatzen dena, Lapurdin Axular-ez egiten da ta Zuberoan Santa Graziko Etxeberri erretoraz. Halere kontatzen diren beste ipuinak ez dira ez Urrütiako jaun eta andereenak baina etxe hartako alabetzaz. Horrek ez du erran nahi inolaz ere —batzutan idatzi duten moduan— sineste ta legenda baten agertzeak kantu batean bere historikotasuna kentzen diola denok baitakigu Atarrabia, Axular ta Etxeberri apaizak ez direla mitikoak. Ikus dezagun beraz Liginagan 1949. urtean J.M. Barandiaranek egin galdeketa zer bildu zuen eta *Eusko-Jakintza* aldizkarian, 1950. IV, alean argitaratu:

Lehen aldaera:

“Altzürükü Urrütiako etxean bazüzün bi alhaba, eta amari ez nahi obeditü.

Egün batez amak maledizioea egin ziezün “Debrüek eraman zitzela, Beli-ko kharbealat eta han inkanta zitela”.

Eta gero jenteek erraiten zizüen han, bi andere inkantatürik bazirela. Egün batez Altzai-ko mothiko bat juan züzün, harri hartürik, harek zotükeraziko zütiala.

Eta andere bat jarririk ikhusi zizün leze-borthan, ürrhe orraze batez iresten ari. Eta eman ziozün andereak bi sagar eta mothikoak aitzinaxeago juan eta so egin zizün zer sagar züen eta hi hogei liberako ürrhe zitizün. Eta e'tzütian zotükerazi andereak lotsatü”.

(Testu honi zuzenketa batzuk egin dizkiot, zeren Barandiaran-ek, orduan, baldintza txarretan, magnetofoirik gabe bildu baitzuen eskuz idatziz hala ez du bereizten “zizün” (zuen zuka) eta “züzün” (zen zuka) ez eta beste lekutan “zeizün” (zuen, zuri). Bestelan zuberotar ez direnetan biltzaile hobereña dugu.

Bigarren aldaera:

“Amak maledizioea eginik, Altzürükü Urrütiako hirur andere Lezenobi-ko kharbean inkantatürik zütüzün, behar zütiala hantik elkhi, bat sarthü züzün eta bazoazün kharbetik elkhirik neskati la bat bizkarrean.

Ordüan süge handi batek gerrikotik üngüratü zizün. Eta ezpeitzen aitzina joaiten ahal ützi zizün neskati la eta sügeak ützi zizün mothikoa. Eta mothikoak lotsatürik juan zütüzün andereak han ützirik”.

Hemen ere, pertsonaia handien eta leinu ospetsuen inguruan ez da mitogintza berririk sortzen, bakarrik historikotasuna daukaten notinak, mito zaharretako ekile bezala ematen dira beste gabe.

Halaxe esan genezake, denborarekin, gutxienik aldatzen diren parametroak lekuak eta jendeak direla, gertaerek ere beren benekotasun zerbait gordetzen dute, gero bilketaren gorabehera horiek bazter utzita, ez ote zuten abesti egileek, antziña, mitoa sartzen giro ta ingurumen harrigarrikoa edertzeko?

Beste leku batean erakutsi dugulako egileak nortzuk diren ez dugu jakingo baina alokutiboan azterketaz uste dugu probatua dagoela, batzutan aitonen alaba horien aiakoak, leinukoak eginik direla, beste batzutan herriak hala nola Beaumontarren aurka zirenak Berterretxe-ren kasuan eta zuberotar gehienak Urrütiaren kasuan, ezen badakigu Urrütiako aia hori —beharbada feudo kutsua zeukana eta hamar bat etxeren jabeak izanki— herriaz oso gaizki ikusiak baitziren; hain zuzen, Urrütiako jaun hori Jaurgain-ek dionez lege gizona baitzen.

BIBLIOGRAFIA LABURRA

- BORDAZARRE Pierre, “Etxahun Iruri”, *Berterretxe* pastoralala, Baiona, 1958.
- ETXAIDE Jon, Gure eresi zaharrak, in *Egan*, Donostia, 1978.
- GOYHENECHÉ Eugène, *Le Pays Basque*, Pau, 1979.
- HARITSCHELHAR Jean, “Baigorriko zonbeit kantu” in *Gure Herria*, Baiona, 1963.
- JAURGAIN de Jean, *Quelques légènedes poétiques du Pays de Soule*, Paris, 1909.
- LAKARRA, J., BIGURI, K., URGELL, B., *Euskal baladak*. Hordago, Donostia, 1983.
- MICHEL Francisque, *Le Pays Basque*, Paris, 1857.
- MIRANDE Jon, “Berterretxeren khantoreaz ahapaldi berriak” in *Egan*, 1960.
- PEILLEN Txomin, “Urrütiako leiñuaren eresiak XV. Mendean” in *Euskera*, Bilbao, 1986.
- PEILLEN Txomin, “Amodiozko baratzetan” in *Gure Herria*, 1963.
- PEILLEN Txomin, *Züberoako itzal-argiak* (XV.XVI.XVII.mende zaharrak). Ed. Elkar, Donostia, 1988.
- QUATREPAGES, *Poésies populaires de France*, Paris, 1753.
- SALLABERRY Jean Dominique Julien, *Chansons populaires du Pays Basque*, Paris, 1872.
- VILLASANTE Luis, *Historia de la literatura vasca*. Ed. Sendo, Bilbao, 1961.